

Traducerea ca formă de achiziție a conceptelor și mentalităților*

DE

Alexandru GAFTON

Deși facultatea limbajului este umană, formele concrete de manifestare a acestuia, limbile naționale, generează căi diferite de conceptualizare a realității ontice, nuanțând atât această realitate, cât și modalitățile de parcurgere, de acțiune și de raportare în și la orice realitate ori ficțiune. Fără ca acest dat să presupună prin sine ierarhii, simpla existență a diferențelor astfel generate este de natură să inducă specificități, adică limite. Faptul este evident la studiul traducerii ca posibilitate și ca act. Prin traducere, se încearcă nu doar simpla înțelegere a unui conținut comun, dar exprimat în formele specifice unei limbi naționale, ci - mai ales - transferul și sincronizarea spiritului uman, așa cum s-a dezvoltat el în și prin sinul și limba unei comunități. Toate acestea deoarece, traducerea constituie modalitatea prin care o comunitate încearcă înțelegerea și translarea elementelor individualizante și chiar ireductibile ale unei alte comunități.

Cu toate că nu toți traducătorii au posibilitatea de a ajunge la texte nedistorsionate, comportamentul general al acestora conține și acea constantă prin care - mai cu seamă în cazul textului sacru - se încearcă atenuarea sau învăluirea secvențelor care par a fi incompatibile cu imaginea generală a unui astfel de text. O astfel de situație arată că, deși un astfel de comportament este cât se poate de firesc în sine, înainte de orice fel de intervenție a traducătorului sau revizorului este imperioasă corecta, completa și buna înțelegere a textului. Orice opțiune poate avea cale liberă - cel puțin în principiu -, doar dacă există o reală înțelegere a textului și nu are drept scop distorsionarea acestuia în limba în care se traduce. Situațiile concrete pot fi deosebit de specioase mai ales în măsura în care textul din limba sursă conține concepte, idei, mentalități, viziuni asupra lumii etc. la care limba țintă nu a ajuns sau care îi sînt complet străine. Or, unul dintre rolurile principale ale traducerii este tocmai acela de a aduce universului spiritual al limbii țintă acea viziune diferită asupra lumii, indiferent de particularitățile pe care sistemul lingvistic și mental al primitorilor le are.

Fără a neglija complexitatea traducerii ca proces care implică o multitudine de factori (precum nivelul de dezvoltare a aspectului literar, presiunile modelului cultural, constrîngerile date de specificul sacru al textului, relația dintre formă și conținut, concepțiile traducătorilor și ale revizorilor), avînd în vedere cazul concret propus spre observare, analiza care urmează se centrează pe aspectul mai sus relevat.

Sub *Ex.*, 1, 19, PO prezintă: „nu sînt așa evreieanele cum-s muierile eghiptiiane, că iale au mîndrie de-a moșirea și mainte de ce venim la iale nasc”. Față de acesta, BB prezintă: „«Nu-s ca muierile eghiptului ovreaicile, pentru că nascu mai nainte de cum a întra cătră dînsele moașele;» și năștea” ceea ce urmează cu fidelitate textului grecesc: Οὐχ ὡς αἱ γυναικες αἱ αἰγυπτιαι αἱ Ἑβραῖαι τικτουσιν· τικτουσι γὰρ πρὸ τοῦ ἐλθεῖν πρὸς αὐτας τὰς μαίας, καὶ ἐτικτον. Pe lângă faptul că acest verset prezintă o diferență formală față de corespondentul său din BB, ceea ce poate surprinde este utilizarea în acea poziție a subst. *mîndrie*. Compararea textului grecesc cu cel maghiar arată că diferențele dintre cele două sînt date de alte cauze decît cele obișnuite. Mai mult decît textul grecesc, dă de bănuț textul latin: „Non sunt Hebraeae sicut Aegyptiae mulieres: ipsae enim obstetricandi habent scientiam, et priusquam veniamus ad eas, pariunt”. Alături de faptul că textul latin diferă sub aspect formal de cel grecesc - ceea ce întărește ipoteza că acesta era un punct slab al textului sau că se produsese unele prelucrări în acest loc -, devine evident faptul că ambele texte, grecesc și latin, încearcă să eufemizeze o exprimare.

Privind lucrurile din perspectivă hermeneutică, este dificil de crezut că niște moașe, aduse înaintea faraonului pentru a da socoteală de faptul că nu duseseră la bun sfîrșit porunca sa, ar fi fost atât de temerare și lipsite de rațiune încît să-l înfrunte în mod inutil pe acesta, vorbind în mod deschis disprețuitor la adresa femeilor egiptene și laudativ la adresa celor din neamul robilor; după care să fie lăsate libere, poporul evreu să le construiască case și să le cinstească apoi, și toate acestea sub ochii egiptenilor.

Textul ebraic devine astfel singular în măsură să lumineze lucrurile. Aici femeile evreice sînt caracterizate prin כִּי־הָיִית הַנְּהוּיָה. Ceea ce apare în textul ebraic corespunde foarte bine cu ceea ce găsim în textele maghiare, spre exemplu. Textul de la baza PO - neumat cu maximă fidelitate - prezintă: „A Sido aszszonyálatoc nem olyáac, mint az Egiptusbeliec, mert *vastagoc* es minekelötte à Baba hozzaioc iutna, annakelötte szülne”, adică ‘femeile evreice nu sînt precum cele egiptene, (că)ci sînt *viguroase* și, încă

* Articol publicat în „Tabor”, nr. 2 anul III, mai 2009, Cluj, p. 52-57.

înainte ca moașa să ajungă la ele acasa, nasc'. Versiunea maghiară modernă prezintă, credem, traducerea optimă, care surprinde întocmai ideea care era de redat. Termenul subliniat este înlocuit în B. magh. prin *életerősek*, ceea ce înseamnă 'vitalitate' 'forță, capacitate de a trăi, cu tot ceea ce implică viața'. De data aceasta, afrontul la adresa egiptencilor ar fi fost mai mare, dar atât de interpretabil încît rămîne deosebit de subtil. Considerînd că ideea de redat era aceasta, forma sub care a fost lansată, și care se observă mai sus, era ceva mai crudă. O soluție pe deplin satisfăcătoare a fost imposibil de găsit, de aceea traducerile vechi și moderne nu o prezintă. Fiind greu de îndeplinit toate condițiile impuse de textul ebraic în ansamblu (ca exprimare, sens și sugestii), probabil că aceea utilizată în vechea traducere maghiară, în unele texte germane și englezești este cea mai apropiată de textul ebraic.

Rămîn greu de neacceptat soluțiile eufemizante din textele grecesc și latin. Deși pare a fi foarte crudă, soluția care apare într-o traducere românească făcută direct din ebraică: „femeile ovrești nu sînt ca Egiptencile, ci ele sînt ca niște fiare, înainte de vine moașa la dînsele, au și născut”¹, este nu doar corectă, dar ne arată și un traducător care s-a lăsat constrîns de textul ebraic. Este de mare importanță faptul că segmentul acesta de text este caracteristic Elohistului, particularizat prin rigurozitate, stil sobru, sever, o mentalitate tradiționalistă, proprie mediului profetic, o expresie directă, uneori esoterizantă, dar nu eufemizantă. Mai mult, aceasta este soluția rabinică, ceea ce, din punctul nostru de vedere, este de natură să confere maximum de credit traducerii. Interesante sînt comentariile pe care această soluție le poate isca².

Traducerile care nu sînt fidele textului ebraic pierd soluția rabinică, în fapt nu o interpretare în adevăratul înțeles al cuvîntului, ci o cheie reală de înțelegere a versetului, singura prin care se revelă adevărul și sensurile profunde ale versetului. Moașele îi indică faraonului superioritatea neamului lor într-un mod cît se poate de subtil (dintre cei prezenți, toți cei care vor înțelege ceea ce ele spun vor rămîne înfricoșați pe moment și nu vor îndrăzni să facă ceva rău moașelor, cei care nu vor înțelege, vor lua cuvintele în sens literal), afirmînd relația intimă cu ordinea Universului. Date fiind valorile semantice ale termenilor cu care cuvîntul ebraic din text a fost echivalat, precum și datorită concepțiilor referitoare la relația animal-om, ceea ce spun moașele a putut părea a fi 'evreicile sînt ca niște biete animale și, datorită robusteții lor își aduc puii pe lume precum acestea, fără a avea nevoie de ajutor uman'. În realitate, ceea ce spun moașele are un cu totul alt sens, pe care numai lectura textului în cheie rabinică îl poate dezvălui. Moașele spun că 'evreicile au calitatea de a naște firesc, așa cum Dumnezeu o rînduit acest proces, neavînd nevoie de ajutor extern'. De fapt, ele afirmă relația intimă a neamului evreu cu natura, cu Universul și cu Divinitatea. Moașele spun că neamul evreilor nu este unul de rang secundar, perpetuarea sa nu este un proces asistat, care să aibă nevoie de ajutor pentru a se produce. Dimpotrivă, nefiind nicidecum peiorativ, termenul חיות *chaiot*, 'bestie, fiară' se referă la primordialitatea (în sensul cel mai elevat și mai onorant), la consubstanțialitatea cu esențele naturii și ale Universului, forța vitală cea mai pură, derivată direct din actul divin creator.

De aceea considerăm că o soluție precum cea din textul maghiar reușește să sugereze și să redea în modul cel mai clar și mai fidel sensul care era de redat, fără a falsifica forma. În fapt, traducerile greacă și latină sînt, în acest punct, mai degrabă niște interpretări făcute în funcție de realitățile sociale, de mentalitatea și uzurile lingvistice din cele două lumi în care se traduceau țîn seamă mai degrabă de ceea ce ar rezulta în limbile țintă dacă s-ar reda forma din limba sursă, decît de o reală translare a unei concepții. Ele nu păstrează necesara relație cu textul ebraic și pierd sensurile profunde și reale ale respectivului segment de text. Astfel de situații rezultă din reinterprețarea textului prin prisma unor filosofii diferite, prin adecvarea acestuia la realități diferite ori modificate, conforme cu cele din culturile în care se traduce, dar neconforme celor din spiritualitățile de la care se traduce.

Un caz de resemantizare a aceluiași cuvînt, care capătă, prin traducere, o nouă notă de conținut apare în: „Mujerile încă care era *mîndre* cu mîinile torcea (...)” (PO, *Ex.*, 35, 25) (magh. *bölchec* 'înțelept, chibzuit, prevăzător, filosof'), unde ideea de redat era 'îndemînic, dotat, măiestru, iscusit'. În vechea română *mîndru* nu avea printre sensurile sale pe acela de 'în-de-mînare', de 'capacitate ridicată și abilitate în a executa un meșteșug', 'meșteșugar dăruit de Dumnezeu, ager la minte, îndemînic, capabil să înțeleagă să conceapă și să făurească', dar asocierea cu 'iscusit' nu este deplasată, dată fiind comunitatea dintre cele două sfere semantice

¹ Vezi Jacques I. Moscovici, *Exodus și Leviticus*, Ploesci, 1900.

² Comentariul prilejuit de versetul 19 din ediția bibliei comentate de Menochius (de Carrières) este următorul: „*Obstetricandi habent scientiam*. Hebraice est חיות *chaiot*, quod vivaces, vel vivificantes significat. Sensus est: ipsae sunt solertes, vivaci et sagaci ingenio, ideoque obstetricandi habent scientiam. Vel, ipsae vivaces, et vedetae sunt, et antequam obstetrix adsit, foetum edunt vividum et validum; vel, ipsae sunt vivificatrices, scientes scilicet partum vivum educere. Nec displicet quorundam rabinorum explicatio, qui intepretantur: Ipsae similes sunt bestiis, quae dum pariunt non egent obstetricius. Sic potuerunt loqui obstetrices, odium et despectum Hebraeorum simulantes, et illum, beneficio quod in illas conferebant, praetextentes. *Chaiot* bestias significat.”

atunci cînd este vorba despre calitățile intelectuale ale cuiva, abia *dibaci* îndepărtîndu-se oarecum de *mîndru*. În acest caz (care, de altfel, nu este singular în PO), dacă nu este vorba despre o echivalare mecanică³, ar putea fi vorba despre o încercare de calc semantic, după termenul maghiar. În sprijinul acestei valori a termenului în PO vin și alte situații. Astfel, sub *Ex.*, 35, 10, unde este vorba despre construcția Cortului și a Arcei Legămîntului, făcîndu-se apel la meșteri, se spune: „Și cine e dintre voi *mîndru* să vine și să facă acelea ce Domnul au poruncit”. De asemenea sub *Ex.*, 35, 31-33, apare: „Și l-au împlut cu Duhul lu Domnedzeu, cum *mîndru*, înțelegătoriu și știutoriu să fie, Întru toată măiestriia a lucra den aur, argint și den arame, Pietri a scobi și a le încheia, leamne cu măiestrie a ciopli și a face tot fealiul de lucru”. Deși, precum se poate și de mai sus vedea, se utilizează și termenul *măiestrie*, mai potrivit pentru a reda ideea ‘îndemînare, abilitate, capacitate de a executa o activitate manuală care poate îmbina și apoi transforma utilul în artistic’, pe de o parte nu se poate cere prea multă specializare și nuanțare termenilor pe care limba îi avea la dispoziție, pe de altă parte, se pot constata diferențe între mărimea sferelor termenilor utilizați⁴. (vezi și *Ex.*, 28, 3, unde este vorba despre „cei înțelepți la cuget” și care sînt chemați să-i facă „veșmintele lui Aaron”; apoi, în *Ex.*, 31, 3-4, unde Vesaleel este „împlut cu duhul lu Dumnedzeu, cu mîndrie, înțelepciune, cunoștință și cu toată măiestriia”⁵, de asemenea, tot în PO, *Gen.*, 41, 39, unde, după ce Iosif tîlmăcește visele Faraonului și îi face acestuia recomandări spre aprovizionare, Faraonul consideră că cel mai potrivit pentru a organiza, a conduce și a exploata noua institutie este cel care a gîndit-o și îl numește pe Iosif „înțelept și mîndru” (în magh. „eszess es bölch”).

Chiar dacă în exemplele de mai sus este vorba despre obiecte situate în ordinea sacralității, a căror realizare conform indicațiilor divine nu putea fi lăsată la îndemîna unor simpli meșteri, rămîne o realitate faptul că, în concepția ebraică, înțelepciunea ca trăsătură are o puternică componentă practică, meșteșugarul fiind nu doar îndemînatic și iscusit, ci și înțelept⁶.

Pe de altă parte, deși nu putem nega vechilor traducători și limbii române capacitatea de a face distincții fine, cel puțin uneori, nici nu trebuie operate analize ca și cum ați traducătorii cît și limba română ar fi funcționat mereu la cotele maxime (pe care doar rareori le atingeau). În primul cap al *Exodului* din PO, în versetul 10 noul Faraon spune: „Veniți cu mîndrie să-i călcăm pre ei (...)”. De data aceasta, textul maghiar prezintă forma *ockal*, aceasta mult mai potrivită pentru a reda ideea ‘înțelepciune practică’ decît cea utilizată în rest (*bölcs*).

Din această ultimă perspectivă, se poate considera că traducătorul PO a înțeles și, în consecință, a vrut se traducă ‘femeile evreice nu sînt precum cele egiptene, (că)ci au știința și capacitatea de a naște fără ajutorul moașei’.

Sigle și Bibliografie

B.magh. = *Biblia* (...), Budapest, 1976.

³ După cum se poate constata din analiza multor situații care apar în vechile texte românești (astfel de exemple apar și în prezenta lucrare), adeseori, traducătorul confruntat cu un termen străin ce avea mai multe sensuri, cărora le corespundeau în română mai multe cuvinte, utiliza în traducere acel termen românesc care echivala sensul de bază sau pe cel mai puternic, al respectivului cuvînt străin. Un astfel de exemplu apare sub *Ex.*, 19, 2, unde lat. „castamentati sunt in eodum loco”, tradus în maghiară prin „tabort iaranac ot”. Neînțelegînd exact despre ce este vorba, traducătorul PO va echivala prin: „îmblară tabăra acolo”. Aceasta este una dintre acele situații în care este dificil de spus cu certitudine că traducerea ar fi greșită. Cu toate acestea, valoarea termenului *iaranac* din textul maghiar este echivalentă cu cea a verbului din textul latin, dar împreună numai împreună cu subst. *tabort*, fiind vorba despre ‘așezarea unei tabere militare’. Fireasca deosebire se referă la aceea că procesul este conceput și exprimat cu mijloacele limbii maghiare. Verbul magh. *jár*, derivatele sale, precum și celelalte cuvinte din familia sa cunosc numeroase contexte, sintagme și expresii în care apar, cu diferite grade de specializare, în multe dintre acestea fiind vorba despre expresii idiomatice. După cîteva sute de ani, B.magh., spre exemplu, utilizează, în același loc, sintagma „Táborukat (...) ütöttek”, care tradusă în același fel în care s-a procedat în PO, ar genera structura *, „bătură tabără”.

⁴ În ceea ce privește primul aspect, limba română tocmai se exersa în a urma diferențele, uneori fine, ale teoriilor necaracteristice limbii române, pe care textul biblic le avea. În ceea ce privește cel de-al doilea aspect, seriile sinonimice care apar în textele românești, fără a avea corespondenți în textele străine de tradus, aveau, uneori, tocmai rolul de a încerca să acopere nevoile semantice ale textului.

⁵ Vezi și PO *Ex.*, 35, 31.

⁶ În spiritualitatea ebraică virtuțile intelectuale sînt preponderent practice. Înțelepciunea este arta succesului, a reușitei obținute prin urmarea întocmai a unui plan bine întocmit. Este nevoie, așadar, de un plan bine gîndit, coerent articulat, care să prevadă tot felul de posibilități, ceea ce înseamnă că acela care întocmește planul are capacități intelectuale ridicate. Totodată, însă, pasul următor este decisiv: aplicarea planului. Acest pas nu necesită doar procesele de ordin cogitațional, ci și abilități de ordin practic, experiență asimilată, voință, suplețe în gîndire și în acțiune, instincte bine adaptate la realitate. În general, conducătorii sînt cei care trebuie să aibe neapărat o astfel de înțelepciune, în parte nativă, dar care, în cazuri excepționale, poate fi dobîndită și pe alte căi decît cele supuse timpului: „Iosue vero filius Nun repletus est Spiritu sapientiae, quia Moyses posuit super eum manus suas. Et oboedierunt ei filii Israel, feceruntque sicut praecipit Dominus Moysi”.

Bacuez L., *Manuel ou Cours de l'Écriture Sainte, Nouveau Testament*, Paris, 1886-1888.

Barr J., *The typology of literalism in ancient biblical translations*, Göttingen, 1979 (extras).

BB = *Biblia 1688*, ediție întocmită de V. Arvinte, I. Caproșu, Al. Gafton, Laura Manea, N.A. Ursu, 2. vol., Iași, 2001, 2002.

Bensew J.L., *Ozar heschoroschim hebräisch-deutsches & deutsch-hebräisches Wörterbuch über das alte Testament*, Wien, 1864.

Biblia (...), versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, București, 2001.

Biblia (...), Budapest, 1976.

Biblia Hebraica ex recensione Aug. Hahnii cum Vulgata interpretatione Latine, 1 *Genesis - II Regum*, Lipsiae, MDCCCLXVIII.

Biblia sacra secundum Vulgatam clementinam (...), Ratisbonae, 1922.

Brown F. et alii, *A hebrew and english lexicon of the Old Testament*, with an appendix containing the biblical aramic. Based on the lexicon of William Gesenius as translated by Edward Robinson, Boston, 1906.

Brown, Raymond E., Joseph A. Fitzmyer, Roland E. Murphy, *Introducere și comentariu la Sfinta Scriptură*, vol. I, trad. P. Dumitru Groșan, ed. Silviu Hodiș, Tîrgu Lăpuș, 2005.

Cornițescu E., Abrudan D., *Limba ebraică biblică*, București, 1996.

Cruchet N., *Histoire de la Sainte Bible. Ancien et Nouveau Testament*, Tours, 1891.

de Carrières = *Sainte Bible* contenant l'Ancien et Nouveau Testament avec une traduction française en forme de paraphrase, par le R.P de Carrières, et les commentaires de Menochius, tome premier, Lille, 1843.

Die Bibel, oder die ganze Heilige Schrift des altern und neuen Testaments. Nach der deutschen Uebersetzung Martin Luthers, Stuttgart, 1970.

Douglas, J.D. et alii, *The New Bible Dictionary*, London, 1962.

Ferrière E., *Paganisme de Hébreux jusqu'à la captivité de Babylone*, Paris, 1884.

Fuerst J., *Hebräisches und chaldäisches Schulwörterbuch über das Alte Testament*, Leipzig, 1897.

Gafton Al., *După Luther. Traducerea vechilor texte biblice*, Iași, 2005.

Gesenius W., *Geschichte der hebräischen Sprache und Schrift*, Leipzig, 1815.

Gesenius W., *Hebräisches und chaldäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, von ~, Leipzig, 1825.

La Bible de Jérusalem traduite des textes originaux (...) par B. et L. Hurault, J. Van Der Meersch, Paris, 1994.

La Sainte Bible Polyglotte, contenant le texte hébreu original, le texte grec des *Septante* le texte latin de la *Vulgate* et la traduction française de M. L'Abbé Glaire avec les différences de l'hébreu, des *Septante* et de la *Vulgate*; (...) par F. Vigouroux, *Ancien Testament*, tome I *Le Pentateuque*, Paris, 1900.

Leopold E.F., *Lexicon hebraicum et chaldaicum in libros Veteris testamenti ordine etymologico compositum in usus scholarum*, Lipsiae, 1910.

Librorum Veteris Testamenti canonicorum, pars prior, graece, Pauli de Lagarde (...) Gottingae, 1883.

Millord A.R., *La Bible devant notre ère. Le témoignage de l'archéologie.*, Laussane, 1983.

N.T. Cath. = *Noul Testament*, tradus și adnotat de Pr. Dr. Emil Pascal, Paris, 1975.

Novum Testamentum Graece et Latine. Textum graecum post E. Nestle et E. Nestle (...), Stuttgart, 1984.

PO = *Palia de la Orăștie (1582)*, vol. I Textul, vol. II Studii, ed. de V. Arvinte, I. Caproșu, Al. Gafton, S. Guia, Iași, 2005, 2007, pentru textul maghiar *Palia de la Orăștie 1581-1582*, text-facsimile-indice, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, 1968.

Segond = *La Sainte Bible* traduite sur les originaux hébreu et grec par Louis Segond, avec les parallèles chaînes de références, notes explicatives et commentaires de C.I. Scofield, Paris, 1989.

Septuaginta = Η ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΕΒΔΟΜΗΚΟΝΤΑ / VETUS TESTAMENTUM GRAECUM juxta Septuaginta interpretes, ex auctoritate Sixti Quinti Pontificis Maximi Editum juxta exemplar originale Vaticanum. (...) Cum latina translatione, animadversionibus, et complementis ex aliis manuscriptis. Cura et studio J.N. Jager (...) tomus primus, Parisiis, M DCCC LXXVIII.

Septuaginta. Id est Vetus Testamentum Graece iuxta 70 interpretes (...), *Leges et historiae*, Stuttgart, 1935.

The Old Testament The Authorized or King James Version of 1611 (...), Cambridge, 1996.

Vigouroux F., *Les Livres saints et la Critique rationaliste*, Paris, 1885-1998.

Vigouroux F., *Manuel ou Cours de l'Écriture Sainte, Ancien Testament*, Paris, 1888-1889.

Vulgata = *Biblia sacra iuxta Vulgatam* versionem (...) recensuit et brevi apparatu instruxit Robertus Weber Osb, editio altera emendata, tomus I, *Genesis-Psalmi*, Stuttgart, 1975.

Wegener G.S., *6000 years of the Bible*, New York, 1963.